

Соколова Г. Б.

*доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського*

Тодоров П. І.

*доцент, заслужений працівник фізичної культури і спорту України,
доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського*

Коханець О. Г.

*старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
майстер спорту України міжнародного класу з карате,
президент Одеської обласної федерації карате;
суддя міжнародної категорії, голова суддівського комітету
Української федерації карате*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРЕНЕРІВ ЄДИНОБОРСТВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ СПОРТСМЕНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MARTIALLY COACHES WHICH EDUCATE ATHLETES WITH HEARING IMPAIRMENTS

Потужний потенціал українських дефлімпійців і паролімпійців доводить, що для спортивних звершень особливого значення набуває психологічний, особистісний складник, зокрема центральна фігура в спортивному житті – тренер. Особливого значення та складності набуває тренерська робота з єдиноборцями, які мають порушення слуху. Ось чому дослідження психологічних особливостей особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, є актуальним. До категорії унікальних особистісних утворень, що сприяють ефективній роботі тренера єдиноборств зі спортсменами, які мають порушення слуху, належить емпатія, яка може виконувати функцію внутрішнього особистісного гаранта проведення повноцінних, ефективних тренувань зі спортсменами єдиноборств, які мають особливі потреби. За результатами проведеного емпіричного дослідження в групі тренерів найбільше представлений раціональний канал емпатії, завдяки якому спортсмен стає цікавим не тільки за результатами на змаганнях, а й своєю буттєвістю, що дає змогу тренеру об'єктивно виявляти його сутність. Найменш розвинений у тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, емоційний канал емпатії. Серед модеруючих чинників найбільш вираженою в групі тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, є проникаюча здатність до емпатії. Найслабше в структурі емпатії тренерів єдиноборств виражена ідентифікація, унаслідок чого їм буває складно зрозуміти своїх вихованців на підставі співпереживань або постановки себе на їхнє місце.

Крім того, у структурі особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, зафіксована статистично значуща кореляція інтуїтивного та емоційного каналів, що підтверджує наявність у тренерів здатності емоційно резонувати з єдиноборцями, які мають порушення слуху. Вивчення взаємозв'язків між чинниками, що модерують розвиток емпатійних проявів у структурі особистості тренера єдиноборств, доводить, що між ідентифікацією й установками, які сприяють емпатії, є статистично значуща позитивна кореляція. Це важливо, оскільки на тлі здатності до ідентифікації як базової характеристики особистості тренера єдиноборств, який працює зі спортсменами з порушеннями слуху, формуються такі професійно важливі властивості, як прагнення до розширення особистих меж, суб'єктивна переконаність у допустимості прояву цікавості до своїх вихованців з особливими потребами.

Ключові слова: спортсмени з порушенням слуху, особистість тренера єдиноборств, емпатія, канали емпатії, модеруючі чинники.

The strong potential of Ukrainian Deflympians proves that the psychological and personal component, in particular, the central figure in sports life – the coach – acquires special significance for sports achievements. Of particular importance and complexity is the coaching work with wrestlers with hearing impairments.

That is why the study of the psychological characteristics of the personality of a martial arts coach who educates athletes with hearing impairments is relevant. Empathy belongs to the category of unique personal formations that contribute to the effective work of a martial arts coach with athletes with hearing impairments, which can serve as an internal personal guarantor of full, effective training with martial arts wrestlers with special needs.

According to the results of empirical research in the group of coaches most represented rational channel of empathy, through which the athlete becomes interesting not only in the results of competitions, but also in its existence, which allows the coach to objectively identify its essence. Martial arts coaches, who educate athletes with hearing impairments, have the least developed emotional channel of empathy.

Among the moderating factors, the most pronounced in the group of martial arts coaches who educate athletes with hearing impairments is the penetrating ability to empathize. The weakest in the structure of empathy of martial arts coaches is identification, as a result of which it can be difficult for them to understand their students on the basis of empathy or putting themselves in their place.

In addition, a statistically significant correlation of intuitive and emotional channels was recorded in the personality structure of a martial arts coach who educates athletes with hearing impairments, which confirms that coaches have the ability to resonate emotionally with wrestlers with hearing impairments. A study of the relationships between factors that moderate the development of empathic manifestations in the personality structure of a martial arts coach proves that there is a statistically significant positive correlation between identification and attitudes that promote empathy.

This is important because against the background of the ability to identify as a basic characteristic of the personality of a martial arts coach who works with athletes with hearing impairments, such professionally important qualities as the desire to expand personal boundaries, subjective belief in the admissibility of interest in their students with special needs.

Key words: athletes with hearing impairment, personality of martial arts coach, empathy, channels of empathy, moderating factors.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства підвищена увага приділяється особам з особливими потребами, їхній інтеграції в соціум та адаптації до нових викликів життя. Спорт високих досягнень не залишається поза цією проблемою, зокрема на порядок денний виходить проблема спрямованості осіб з особливими потребами на досягнення високих результатів, рекордів (Д. Телішевський [9]). Низка досліджень у цьому напрямі доводить, що інтерес до цієї проблеми постійно зростає не тільки в українському науковому просторі, а й за кордоном (Ю. Брискин [6], О. Махов [4], О. Передерій [6], В. Саєнко [7] та ін.), оскільки спорт – це не тільки фізичні досягнення, а й формування національної самосвідомості, громадянської та соціальної відповідальності, можливість пережити позитивні емоції та наповнювати своє життя сенсом. За результатами участі в XVI літніх Паралімпійських іграх у Токіо українські спортсмени принесли батьківщині 98 нагород, із яких – 24 золотих, 47 срібних і 27 бронзових. Потужний потенціал українських спортсменів – дефлімпійців і паралімпійців – доводить, що для спортивних звершень особливого значення набуває психологічний, особистісний складник, зокрема центральна фігура в спортивному житті – тренер. Крім того, власне спортивна діяльність не виховує моральних якостей особистості й на тлі високих спортивних досягнень у спортсмена можуть сформуватися деструктивні риси характеру (честолюбство, марнославство, пихатість тощо), якщо цьому не буде протистояти систематична, цілеспрямована виховна робота тренера, спрямована на розвиток у спортсмена навичок самовиховання.

Ця важлива частина тренерських впливів суттєво утруднюється в процесі роботи з єдиноборцями, які мають порушення слуху. Ось чому дослідження психологічних особливостей особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, є актуальним, своєчасним і соціально затребуваним.

До категорії унікальних особистісних утворень, які сприяють ефективній роботі тренера єдиноборств зі спортсменами, які мають порушення слуху, ми відносимо емпатію, яка в цьому контексті може виконувати функцію внутрішнього особистісного гаранту проведення повноцінних, ефективних тренувань зі спортсменами, які мають особливі потреби.

Низка вчених, досліджуючи емпатію, окремо виділяла її суспільний характер, а здатність занурюватися у світ іншої людини розглядали як складову частину взаємодії групових суб'єктів (Дж. Іган [2], А.Р. Goldstein [12], Т.М. Tomlinson [14], Р.Е. Whitney [14] та ін.); інші основний дослідницький інтерес пов'язували з вивченням комунікативного компонента емпатії (L. Brothers та ін.); розуміння іншої людини через механізми інтроєкції або прийняття іншої людини за точку відліку (Т. Мергу [13] та ін.).

Найбільш вдале визначення емпатії надане Дж. Іганом, який виділив у її структурі когнітивний складник [2]. Він визначав, що емпатія – це не тільки здатність розуміти світ іншої людини та занурюватися в нього, а й уміння передати їй свої думки та плани. Ця здатність проявляється не тільки індивідуально, а й у процесі взаємодії групових суб'єктів, що особливо значимо в процесі організації та проведення тренування зі спортсменами з порушеннями слуху, які займаються єдиноборствами. Подібний колективний та інституційний аспект емпатії міцно пов'язаний з ефективністю тренування. Ще одним важливим складником емпатії, який має бути розвинений у тренера єдиноборств, що виховує спортсменів з порушеннями слуху, є конгруентність, тобто здатність бути відкритим щодо іншого, бути в гармонії із самим собою, бути щирим, аутентичним.

Спілкуючись з іншими людьми, тренер має усвідомлювати свої відчуття й повідомляти про них, коли в цьому є необхідність, залишатися собою, а не ховати свої емоції під маскою професіоналізму. Серед усіх аспектів конгруентності (уміння бути собою, психологічна зрілість особистості й психологічна зрілість особистості) у контексті дослідження саме індивідуальний стиль тренера є пріоритетним, оскільки складається не з того, що тренер робить, а з того, як він це робить; у роботі зі спортсменами з порушеннями слуху, які займаються єдиноборствами, цей критерій є визначальним.

Таке уявлення про роль емпатії тренера, який працює зі спортсменами з особливими потребами, розкриває для дослідника широкі можливості для її поглибленого дослідження.

В українській психології (О. Коваленко [3], О. Орищенко [5], О. Саннікова [8], Л. Ткачук [11] та ін.) феномен емпатії розглядається як складна, багаторівнева, інтегральна властивість особистості. У контексті дослідження інтерес становлять підходи

до емпатії Л. Ткачука, який уважав, що рівень розвитку емпатійності суттєво впливає на ієрархічну структуру системи мотивів [11], та О. Коваленка, котрий розглядав емпатію як вирішальну умову вдосконалення професійного спілкування тренера, як чинник його атракції [3].

Разом із тим психологічна специфіка емпатії тренера єдиноборств, який виховує спортсменів із порушенням слуху, диференціація основних каналів його емпатії залишається недостатньо дослідженою в спеціальній психології.

У процесі організації та проведення емпіричного дослідження ми спиралися на концептуальні підходи В. Бойка до структури емпатії, у якій для нас особливого значення набули інтуїтивний, раціональний канали й ідентифікація [1].

Розглянемо вираженість основних параметрів емпатії та їх взаємозв'язки в групі тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, за допомогою опитувальника В. Бойка «Діагностика рівня емпатії».

У таблиці 1 представлені результати кожного з показників цього опитувальника.

Як ми бачимо з таблиці 1, у групі тренерів найбільше представлений раціональний канал емпатії. Можна припустити, що завдяки раціональному початку для них спортсмен стає цікавим не тільки завдяки психофізіологічним завдаткам і результатам на змаганнях, а й своїй буттєвості, що дає змогу тренеру об'єктивно виявляти його сутність. Саме на розуміння сутності свого вихованця з особливими потребами, а також на стан його проблем, особливостей поведінки в спорті й поза спортом передусім спрямовується увага та професійне мислення тренера єдиноборств. Згідно з концептуальними поглядами В. Бойка, саме такий професійний інтерес до особистості спортсменів відкриває можливість їхнього емоційного й інтуїтивного віддзеркалення.

Найменш розвинений у тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, емоційний канал емпатії, що дає змогу визначити ступінь їхньої здатності до емоційного резонансу з вихованцями: співпереживання, своєрідне «енергетичне підстроювання» до вихованця.

Значення стандартного відхилення (SD) у вибірці показали, наскільки неоднорідною є досліджувана

група тренерів єдиноборств за ступенем вираженості каналів емпатії. Виявлено, що найбільш гетерогенною емпірична вибірка тренерів є лише за емоційним параметром. Відповідно, можна стверджувати, що тренери єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, індивідуально все ж таки відрізняються один від одного за здатністю входити в емоційний резонанс зі своїми вихованцями. Найбільш однорідною вибірка тренерів є за ступенем вираженості раціонального каналу емпатії. Так, досліджувані найбільш єдині саме в тому, на якому рівні варто проявляти емпатію як прагнення виявляти суть оточуючих.

З таблиці 1 ми бачимо, що серед модеруючих чинників найбільш вираженою в групі тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, є проникаюча здатність до емпатії, що може свідчити про прагнення до створення атмосфери відвертості, довірливості, що суттєво полегшує розкриття спортсмена з особливими потребами. Найслабше в структурі емпатії тренерів єдиноборств виражена ідентифікація, унаслідок чого їм буває складно зрозуміти своїх вихованців на підставі співпереживань або постановки себе на їхнє місце. За рівнем розвитку ідентифікації досліджувані тренери єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, максимально гетерогенні, тоді як за проникаючою здатністю до емпатії вони найбільш гомогенні.

У таблиці 2 представлено взаємозв'язки між основними параметрами емпатії в структурі особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, наведено значення коефіцієнтів кореляції Пірсона між всіма показниками емпатії.

З таблиці 2 при аналізі кореляційних зв'язків між показниками каналів емпатії в структурі особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, зафіксована статистично значуща кореляція інтуїтивного й емоційного каналів, що підтверджує наявність у тренерів здатності емоційно резонувати з єдиноборцями, які мають порушення слуху, передбачати особливості їхньої поведінки з опорою на власний підсвідомий досвід. Оскільки інтуїтивний та емоційний канали емпатії формуються на тлі раціонального, можна припустити, що їхній розвиток у групі тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів із порушеннями слуху, відбувається паралельно.

Таблиця 1

Основні параметри емпатії тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху (за В. Бойком)

Показники	M	m	SD	A	E
Емпатійні прояви					
Інтуїтивний канал емпатії	1,762	0,094	1,349	0,993	1,021
Емоційний канал емпатії	1,668	0,096	1,379	0,894	0,423
Раціональний канал емпатії	2,491	0,088	1,263	0,121	-0,461
Модеруючі чинники					
Настанови, що сприяють емпатії	2,874	0,104	1,431	0,183	-0,426
Проникаюча здатність в емпатії	3,634	0,082	1,201	-0,396	0,083
Ідентифікація	2,357	0,111	1,546	0,325	-0,543

Примітка: M – середні арифметичні значення; m – стандартні помилки середнього; SD – стандартне відхилення; A – асиметрія; E – ексцес; мінімальні й максимальні значення кожного з параметрів становили 0 і 6 балів відповідно.

**Взаємозв'язки між показниками емпатії тренерів єдиноборств,
які виховують спортсменів з порушенням слуху (за В. Бойком)**

№ з/п	Показники та канали емпатії		1	2	3	4	5	6
1	Інтуїтивний канал	r	1	0,193	0,130	0,131	-0,191	0,243
		p		0,007	0,066	0,064	0,008	0,004
2	Емоційний канал	r	0,192	1	0,013	0,137	-0,153	0,078
		p	0,008		0,878	0,053	0,032	0,277
3	Раціональний канал	r	0,132	0,013	1	0,151	-0,046	0,264
		p	0,066	0,875		0,037	0,526	0,001
4	Настанови, що сприяють емпатії	r	0,133	0,139	0,152	1	0,113	0,202
		p	0,064	0,053	0,037		0,115	0,003
5	Проникаюча здатність в емпатії	r	-0,188	-0,153	-0,046	0,114	1	0,037
		p	0,009	0,032	0,523	0,115		0,613
6	Ідентифікація	r	0,243	0,078	0,265	0,203	0,037	1
		p	0,001	0,278	0,000	0,005	0,614	

Примітка: жирним шрифтом виділено статистично значущі коефіцієнти кореляції ($p < 0,05$).

Вивчення взаємозв'язків між чинниками, що модерують розвиток емпатійних проявів у структурі особистості тренера єдиноборств, також показує, що між ідентифікацією й установками, що сприяють емпатії, є статистично значуща кореляція. Цей взаємозв'язок слабкий, але позитивний. На наш погляд, означені моменти є дуже важливими для організації тренерської роботи зі спортсменами, які мають порушення слуху, оскільки на тлі здатності до ідентифікації як базової характеристики особистості тренера, яку можна розглядати як провідну форму відзеркаленої суб'єктності (коли суб'єкт відтворює в собі саме іншу людину, а не свої спонуки, її цілі та завдання, а не власні), формуються такі професійно важливі для тренера властивості, як прагнення до розширення особистих меж, суб'єктивна переконаність у допустимості прояву цікавості до своїх вихованців з особливими потребами, небайдуже ставлення до їхніх переживань і проблем).

У таблиці 2 розглянемо кореляційні зв'язки між каналами емпатії та чинниками, які модерують їх прояви. Найбільш значущими виявилися взаємні позитивні зв'язки між ідентифікацією й раціональним та інтуїтивним каналами емпатії. На підставі цього можна припустити, що чим вища здатність тренера єдиноборств розуміти спортсменів з порушеннями слуху шляхом постановки себе на їхнє місце, тим більше виражена його раціональна та інтуїтивна емпатійні реалізації в процесі проведення тренувань. Із раціональним каналом також позитивно корелюють установки, що сприяють емпатії, що вказує на провідний конструкт особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів із порушеннями слуху, як-от: усвідомлення свого інтересу до особистості вихованця з особливими потребами, орієнтацію на його пізнання та підтримку в спорті.

Уважаємо також за необхідне відмітити, що в емпіричній вибірці тренерів єдиноборств проникаюча здатність в емпатії показала негативні статистично значущі зв'язки з емоційним та інтуїтивним каналами емпатії. Із цього факту можна зробити

припущення про те, що чим більше тренери єдиноборств володіють комунікативною здатністю створювати атмосферу відвертості, довірчості, добиватися розслаблення вихованця, тим менш активно вони активують емоції й інтуїцію в процесі емпатійного контакту.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний спорт уже давно перестав асоціюватися лише з фізичними досягненнями, сьогодні це ще й формування національної самосвідомості, громадянської та соціальної відповідальності, можливості переживати позитивні емоції й наповнювати своє життя сенсом. Потужний потенціал українських дефлімпіців і паралімпіців доводить, що для спортивних звершень особливого значення набуває психологічний, особистісний складник, зокрема центральна фігура в спортивному житті – тренер. Особливого значення та складності набуває тренерська робота з єдиноборцями, які мають порушення слуху. Ось чому дослідження психологічних особливостей особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, є актуальним. До категорії унікальних особистісних утворень, що сприяють ефективній роботі тренера єдиноборств зі спортсменами, які мають порушення слуху, належить емпатія, що може виконувати функцію внутрішнього особистісного гаранта проведення повноцінних, ефективних тренувань з борцями єдиноборств, які мають особливі потреби.

За результатами проведеного емпіричного дослідження в групі тренерів найбільше представлений раціональний канал емпатії, завдяки якому спортсмен стає цікавим не тільки завдяки психофізіологічним завдаткам і результатами на змаганнях, а й своєю бутевістю, що дає змогу тренеру об'єктивно виявляти його сутність. Саме на розуміння сутності свого вихованця з особливими потребами, а також на стан його проблем, особливостей поведінки в спорті й поза спортом передусім спрямовується увага та професійне мислення тренера єдиноборств. Найменш розвинений у тренерів єдиноборств, які виховують

спортсменів із порушеннями слуху, емоційний канал емпатії, який дає змогу визначити ступінь їхньої здатності до емоційного резонансу з вихованцями: співпереживання, своєрідне «енергетичне підстроювання» до вихованця. Серед модеруючих чинників найбільш вираженою в групі тренерів єдиноборств, які виховують спортсменів з порушеннями слуху, є проникаюча здатність до емпатії, що може свідчити про прагнення до створення атмосфери відвертості, довірливості, що суттєво полегшує розкриття спортсмена з особливими потребами. Найслабше в структурі емпатії тренерів єдиноборств виражена ідентифікація, унаслідок чого їм буває складно зрозуміти своїх вихованців на підставі співпереживань або постановки себе на їхнє місце.

Крім того, у структурі особистості тренера єдиноборств, який виховує спортсменів з порушеннями слуху, зафіксована статистично значуща кореляція інтуїтивного та емоційного каналів, що підтверджує наявність у тренерів здатності емоційно резону-

увати зі єдиноборцями, які мають порушення слуху, передбачати особливості їхньої поведінки з опорою на власний підсвідомий досвід. Вивчення взаємозв'язків між чинниками, що модерують розвиток емпатійних проявів у структурі особистості тренера єдиноборств, також показує, що між ідентифікацією й установками, що сприяють емпатії є статистично значуща позитивна кореляція. Це важливо, оскільки на тлі здатності до ідентифікації як базової характеристики особистості тренера єдиноборств, який працює зі спортсменами з порушеннями слуху, формуються такі професійно важливі властивості, як прагнення до розширення особистих меж, суб'єктивна переконаність у допустимості прояву цікавості до своїх вихованців з особливими потребами, небайдуже ставлення до їхніх переживань і проблем.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у дослідженні особливостей особистості спортсменів-єдиноборців, які мають порушення слуху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Наука, 2011. 124 с.
2. Иган Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2000. № 1. С. 12–16.
3. Коваленко О.Г. Развитие эмпатии та атракції майбутнього педагога як умов професійного спілкування : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогіка та вікова психологія». Київ, 2004. 21 с.
4. Махов А.С. Недостатки организации спортивных соревнований для инвалидов. *Адаптивная физ. культура*. 2012. № 1 (49). С. 34–37.
5. Орищенко О.А. Качественные и содержательные показатели эмпатии: корреляционный анализ. *Наука і освіта*. 2004. № 6–7. С. 189–191.
6. Передерий А.В., Брискин Ю.А. Практическая составляющая подготовки кадров для инваспорта. *Sportul Olimpic i portul pentrutoti : Materialele XV-a Congress tiintific International (12–15 septembrie 2011, Chisinau) / Comitetul international olimpic, Academia international olimpica*. Chisinau, 2011. Vol. 2. С. 103–108.
7. Саєнко В.Г. Спортивно-педагогічне вдосконалювання зі східних єдиноборств. Київ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 432 с.
8. Санникова О.П., Орищенко О.А. Диагностика содержательных особенностей эмпатии: апробация оригинального теста. *Наука і освіта*. 2001. № 6. С. 54–57.
9. Телішевський Д. Стан, проблеми та перспективи розвитку адаптивного спорту в Україні. *Спорт та сучасне суспільство* : матеріали XI Міжнародної наукової інтернет-конференції 29 березня 2018 р. НУФВСУ. Київ : Олімпійська література, 2018. С. 265–268.
10. Ткачук Л.В. Взаємозв'язок емпатійності з мотивами професійного вибору. *Наука і освіта*. 2001. № 1. С. 81–83.
11. Brothers L. A Biological perspective on empathy. *American Journal of Psychiatry*. 2001. V. 146 (1). 234 p.
12. Goldstein A.P., Michaels G.Y. Empathy development training, consequences. New Jersey London, 2015. 287 p.
13. Merry T. A guide to the person-centered approach. Loughton : Gale Centre Publications, 1990. 257 p.
14. Tomlinson T.M., Whitney R.E. Values and strategy in client-centered therapy: A means to an end. *New directions in client-centered therapy*. Boston : Houghton Mifflin, 1970. P. 134–145.